

УДК 94(431):329.8“1919/1933”

О. Р. Давлєтов

КОНСТИТУЦІЯ 1919 р. І МІСЦЕ РЕЙХСПРЕЗИДЕНТА У ПАРТІЙНО-ПАРЛАМЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ ДОБИ ВЕЙМАРСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ

Стаття присвячена дослідженню історії втілення у повсякденне життя німецького народу протягом існування веймарської демократичної республіки основних положень Веймарської Конституції 1919 р. Автор висвітлює місце та роль посади рейхспрезидента Німеччини (Ф.Еберта, П.фон Гінденбурга) у партійно-політичній системі доби Веймарської Республіки (1919-1933 рр.). На думку автора, саме перманентні зловживання рейхспрезидентом Гінденбургом власними повноваженнями врешті-решт уможливили безперешкодний перехід до диктатури НСДАП.

Ключові слова: Третій рейх, НСДАП, Веймарська республіка, націонал-соціалізм, рейхспрезидент, Веймарська Конституція.

Історія Веймарської Республіки належить до переліку тих історичних сюжетів, які безумовно, завжди знаходяться на перехресті междисциплінарних досліджень, вивчаються істориками, політологами, правознавцями. Саме це змушує дуже уважно фіксувати конкретний аспект аналізу, його предмет та методи. У даному випадку мова піде про історичне дослідження трансформації партійно-політичного механізму Веймарської Республіки у Німеччині (1919–1933 рр.) та місця в цій системі посади рейхспрезидента, у добу, яка є загальноновизнаною у світі, як один з ключових етапів в історії розвитку німецької державності. Саме за доби веймарської демократії віддзеркалились протиріччя політичного розвитку країни у міжвоєнний час, слабкість тільки-но збудованого конституційно-правового механізму, вплив розколу у демократичному русі, таборі пролетаріату на долю німецького суспільства тощо.

Вивчення досвіду Веймарської Республіки, як зразка першої німецької демократії – спроби радикальної модернізації політичного життя цієї країни, вже досить давно викликає інтерес в іноземній та вітчизняній історіографії. Так, радянські дослідники пройшли складний шлях від визначення Веймарської Республіки як “колиски фашизму” до усвідомлення цього явища, як першого досвіду німецької демократії. Одним із перших цю проблему виголосив провідний дослідник цієї доби у СРСР І.Я.Біск, який проголосив про необхідність пошуку нових підходів до висвітлення історії Веймарської Республіки [1, с.181], що він згодом і продемонстрував у власних подальших дослідженнях [2; 3].

До початку 1990-х рр. єдиною монографічною спробою узагальнюючого плану з історії Веймарської Республіки залишалась робота Я.С. Драбкіна [4]. Після саморозпаду СРСР, за нових умов у загальнонімецькому контексті історії політичний механізм Веймарської Республіки розглядали А.Ю.Ватлін [5, с.37-81], колектив західносибірських вчених під керівництвом Ю.В. Галактіонова та Б. Бонвеча [6, с.127-189], А.І.Патрушев [7, с.361-446] та ін. Спроба перегляду оцінки радянськими вченими політики провідних партій веймарської доби була зроблена у працях С.М. Горшкова, С.М. Ткачова, О.О. Целіщева та інших.

Особливий інтерес представляє монографія О.Ю.Пленкова [8], що присвячена дослідженню національних міфів у Веймарській Німеччині. Із сучасних робіт російських авторів з історії Веймарської Республіки привертають увагу дві монографії. Перша – це робота Г.М.Садової [9, с.24], у якій авторка приходить до важливого висновку про те, що у роки Першої світової війни “пройшла не лише зміна політичної парадигми, але й народився новий політичний менталітет німецької еліти”. Друга – це праця Т.В. Євдокімової [10], що присвячена колективному портрету рейхсканцлерів Веймарської Республіки та їх впливу на демократизацію веймарського суспільства.

Історики з НДР та ФРН під час дослідження доби веймарської демократії виокремлювали різні аспекти у цій проблематиці. Якщо перші акцентували увагу на тому, що взагалі створення Веймарської Республіки було наслідком зрадницької політики соціал-демократії та реакційних кіл імперіалістичної буржуазії (В.Бартель, В.Руге та інші), то другі спеціалізувались на дослідженні проблем розвитку німецького парламентаризму, історії політичних партій веймарської доби, намагались виокремити причини загибелі першої німецької демократичної держави в умовах наступу правого та лівого радикалізму на партійно-політичний механізм Веймарської Німеччини (В.Хартенштайн, Р.Морсей та інші). Також під час підготовки даного навчального посібника великий інтерес представляли роботи, у яких розглядалися конституційно-правові умови існування веймарської демократії (В.Апельт, Є.Хубер, Р.Куне та інші); проблеми діяльності партійно-політичного механізму Веймарської Республіки (А.Курц, Є.Шанхабер, Г.А.Вінклера та інші) [11]; історія окремих політичних партій веймарської доби (Л.Альбертін, Б.Бухнер, Є.Кольб, Х.Гізі, В.Лібе, В.Бенц та інші) [12]. Серед дослідницьких робіт вітчизняних авторів з веймарської проблематики треба згадати труди С.Й.Бобільової [113, с.375-417], В.П.Газіна [14; 15; 16] та інші. На жаль, у вітчизняній історіографії, досі ще не існує узагальнююча праця присвячена партійно-політичному механізму Веймарської Республіки та ролі у ній посади рейхспрезидента. Саме тому, мета даного матеріалу – дослідження ролі рейхспрезидента у партійно-парламентській системі Веймарської Німеччини (1919-1933 рр.).

11 лютого 1919 р. Фрідріха Еберта – голову СДПН (роки життя: 1871–1925 рр.) було обрано Установчими Національними зборами першим рейхспрезидентом Веймарської Республіки (1919–1933 рр.). Саме він, 11 серпня підписав текст Веймарської Конституції 1919 р., що вступив у силу 14 серпня 1919 р.

Текст Конституції був поділений на дві основні частини: побудова і завдання рейху (статті 1 – 108) та основні права та обов'язки німців (статті 109 – 165). Перехідні та заключні положення містились у статтях 166 – 181.

Конституція Веймарської Німеччини спиралася на засадниче положення суверенітету народу: “Уся влада йде від народу. Джерелом влади є народ” [17, с.333]. Народ управляв з допомогою рейхстагу, утвореного шляхом загальних, таємних та прямих виборів. Уряд рейху був залежним від довіри більшості депутатів. Вибраному на чотири роки рейхстагу надавалося законодавче право. Упродовж цього часу він міг бути розпущений лише рейхспрезидентом. Окрім рейхстагу існував ще рейхсрат, об'єднання представників від 18 земельних урядів, який, зрештою, володів дорадчою функцією, а також правом вето на законоположення.

Веймарська Конституція 1919 р. включила до власного складу і деякі міркування барона фон Штайна, і частину статей з проекту конституції франкфуртської церкви Павла від 1848 р., і з огляду на свій толерантний зміст мала сприяти закінченню громадянської війни у Німеччині доби Листопадової революції 1918 – 1919 рр., а згодом мала стати мирним договором між усіма політичними групами у новій німецькій державі – Веймарській Республіці. Вона мала, також відчуженим раніше силам у німецькому народі, відкрити шлях до нової республіканської Німеччини. Проте невдовзі вона була піддана гострій критиці як з боку лівих, так і правих сил, як “Республіка без республіканців”, оскільки особливі права у Веймарській Конституції 1919 р. надавались посаді рейхспрезидента.

Рейхспрезидент не залежав від довіри чи недовіри рейхстагу. У кожному разі він обирався на термін сім років безпосередньо народом. Він призначав рейхсканцлера та рейхсміністрів, і саме він мав повноваження щодо їх звільнення. Він мав право розпустити рейхстаг. Як верховний головнокомандувач рейхсверу він мав право запровадити надзвичайний стан на всій території рейху, а в разі національного лиха мав повноваження тимчасово позбавляти повністю або частково конституційних прав громадян у окремих місцевостях або по всій країні (ст.48 Основного закону) [17, с. 334-335].

Саме ці надзвичайні повноваження рейхспрезидента надали верховній особі у державі ознак “суперкайзера” або “ерзац-кайзера”. Але, те що ці далекосяжні повноваження згідно зі статтею 48 у руках президента, котрий не був прихильником республіки, могли призвести до важких наслідків та ускладнень – цього батьки Веймарської Конституції – Гуго Пройс сотоварищи, не передбачили. Першим рейхспрезидентом Веймарської Республіки був Фрідріх Еберт, представник німецької соціал-демократичної партії (1919-1925 рр.) – був свого роду “символом еволюції соціал-демократії від конфронтації з державою до положення державницької партії” [18, с.3], який не зловживав повноваженнями від Веймарської Конституції. Уже за другого рейхспрезидента, монархіста за переконаннями, колишнього кайзерівського фельдмаршала Пауля фон Гінденбурга (1847 – 1934 рр.) врешті-решт і склалася неочікувана ніким ситуація.

Перманентні зловживання Гінденбургом у застосуванні статті 48 крок за кроком вели суспільство до дискредитації, а згодом і до ліквідації партійно-парламентської системи в цілому, та з огляду на введення президіального режиму управління у Веймарській Республіці уможливили безперешкодний перехід до диктатури НСДАП.

Коли рейхспрезидент Пауль фон Гінденбург 29 березня 1930 р. призначив рейхсканцлером представника партії Центру Генріха Брюнінга без відома рейхстагу, і зажадав від останнього утворити кабінет із фахових міністрів, незалежних від парламенту та його фракцій, і був розпочатий шлях до нової президіальної урядової системи. Право призначати рейхсканцлера згідно ст.53 Основного закону було закріплено за рейхспрезидентом, і тому спираючись на вотум довіри від останнього, та в умовах надзвичайної ситуації – світова економічна криза (1929-1933 рр.) – уряд вперше в умовах веймарської демократії сформувала меншість у рейхстазі. До подібного рішення рейхспрезидента підштовхнула відсутність працездатного уряду та перманентні чвари серед партій у рейхстазі. Цей шлях у майбутньому міг привести до ліквідації парламентської системи взагалі. Відтепер вирішальною для правлячого рейхсканцлера мірою була довіра очільника німецької держави, тобто рейхспрезидента. Г.Брюнінг був налаштований, спираючись на рейхспрезидента Гінденбурга, у разі необхідності, керувати країною взагалі без парламенту. Свої непопулярні фінансово-політичні спроби подолати наслідки “великої депресії” на теренах Німеччини, зокрема скорочення розмірів заробітної плати та підвищення податків, він намагався здійснювати з допомогою ст.48 або через практику надзвичайних указів рейхспрезидента. За заборону “штурмових загонів” НСДАП та проект закону на підтримку селянських господарств Східної Пруссії, його було позбавлено повноважень рейхсканцлера наприкінці травня 1932 р., оскільки рейхспрезидент не висловив йому довіри.

Типовим для новоствореної авторитарної президіальної системи було те, що повалення рейхсканцлера Брюнінга, так само як і призначення нового рейхсканцлера Франца фон Папена другорядного політика від партії Центру), було зумовлено інтригами серед оточення рейхспрезидента. Режисером цих подій був генерал Курт фон Шлейхер, який в новоутвореному “кабінеті баронів” узяв на себе міністерство оборони. Саме Шлейхер у цьому суто президіальному кабінеті, бо проти фон Папена виступила навіть партія Центру до складу якої останній належав, відігравав ключову роль. Коли після виборів до рейхстагу 31 липня 1932 р. НСДАП, маючи 230 депутатських мандатів, утворила найпотужнішу фракцію у рейхстазі, вона 512 голосами проти 42-х висловила недовіру кабінету фон Папена, а відтак Папен звелів знову розпустити рейхстаг. Фон Папен планував не проводити жодних нових виборів, але на це не погодився рейхспрезидент Гінденбург, бо це суперечило Конституції. Згодом, 3 грудня 1932 р., саме Шлейхер отримав від Гінденбурга завдання самостійно сформувати новий уряд. Шлейхер, котрий в уряді фон Папена розбудовував план щодо

приборкання Гітлера та націонал-соціалістів, ввівши їх помірковану частину до складу уряду, спробував взимку 1932 року як канцлер, в рамках розробленої саме ним великої програми зайнятості, залучити до складу нового уряду і профспілки, і керівництво СДПН, а також частину еліти НСДАП на чолі з Грегором Штрассером (можливо з метою подальшого розколу руху націонал-соціалістів взагалі – О.Д.). Задум фон Шлейхера, всебічною програмою зайнятості мобілізувати у власному уряді усі соціально-реформаторські сили країни, викликав занепокоєння серед потенційних інвесторів НСДАП. Нові інтриги в оточенні рейхспрезидента призвели до відставки “червоного” генерала 28 січня 1933 р. А вже 30 січня 1933 р. Пауль фон Гінденбург призначив Адольфа Гітлера на посаду рейхсканцлера Веймарської Республіки. Тринадцятим і останнім в її історії. Після смерті Гінденбурга 2 серпня 1934 р. Гітлер скасував взагалі пост рейхспрезидента і прийняв, за плебісцитом, повноваження голови держави сам, титулюючись віднині як “Фюрер і рейхсканцлер”.

Джерела та література

1. Биск И.Я. Изучать историзм при изучении веймарской демократии / И.Я.Биск // Вопросы истории – 1988. – № 12. – С. 179–181.
2. Биск И.Я. История повседневной жизни населения в Веймарской республике / И.Я.Биск. – Иваново: Изд-во ИвГУ, 1990. – 217 с.
3. Пресса Веймарской Германии./И.Я.Биск. – Иваново: Изд-во ИвГУ, 1995. – 231 с.
4. Драбкин Я.С. Становление Веймарской республики / Я.С.Драбкин. – М.: Наука, 1978. – 374 с.
5. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке./А.Ю.Ватлин. – М.: РОССПЭН, 2000. – 336 с.
6. История Германии: в 3т. / под общ. ред. Б. Бонвеча и Ю.В. Галактионова / Ю.В.Галактионов, Б.Бонвеч. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – Т. 2. – С. 127–189.
7. Патрушев А.И. Германия в XX веке: учеб. пособие / А.И.Патрушев – М.: РОССПЭН, 2004. – 704 с.
8. Пленков О.Ю. Мифы нации против мифов демократии: немецкая политическая традиция и нацизм / О.Ю. Пленков – СПб.: Изд-во РХГИ, 1997. – 572 с.
9. Садовая Г.М. Германия: от кайзеровской империи к демократической республике (1914–1922 гг.) / Г.М. Садовая – Самара: Изд-во “Самарский университет”, 2008. – 273 с.
10. Евдокимова Т.В. Вышедшие из тени забвения: рейхсканцлеры Веймарской Германии/Т.В.Евдокимова. – Волгоград: Изд-во “Перемена”, 2011. – 290 с.
11. Винклер Г.А. Веймар 1918-1933: история первой немецкой демократии/ Г.А.Винклер. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2013. – 878 с.
12. Benz W. Geschichte des Dritten Reiches / W.Benz. – München, 2000. – 458 s.
13. Бобильова С.И. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року / С.И.Бобильова. – Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2003. – 528 с.
14. Газін В.П. Ваймарська демократія: між крайніми лівими та правим тоталітаризмом / В.П. Газін // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету Серія: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2005. – Т. 15: На пошану професора Л.В. Баженова. – С. 243-251.
15. Газін В.П. Ваймарська історія в контексті комуністичного сьогодення/ В.П. Газін // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2005. – Вип. 7. – С. 292-297.
16. Газін В.П. Урок ваймарської історії / В.П. Газін // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. – Т. 1. – С. 93-94.
17. История Германии: в 3т. / под общ. ред. Б. Бонвеча и Ю.В. Галактионова./Ю.В.Галактионов, Б.Бонвеч. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – Т. 3. – 592 с.
18. Артемов В.А., Кардашова Е.В. Фридрих Эберт – первый президент Германии./ В.А.Артемов, Е.В.Кардашова. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 342 с.

Davletov O. R. The Constitution of 1919 and the Role of the Reichspräsident in the Party and Parliamentary System of the Weimar Germany.

The article is devoted to the history of the main provisions of the Weimar Constitution 1919 in the daily life of German people during the period of existence of the Weimar democratic republic. The author highlights the place and role of the Reichspräsident of Germany (F. Ebert, P. von Hindenburg) in the party and political system of the Weimar Republic (1919 -1933). In the author's opinion, the permanent abuse of power by Reichspräsident Hindenburg eventually enabled the unobstructed transition to the dictatorship of the Nazi Party.

Key words: *The Third Reich, the Nazi Party, the Weimar Republic, national socialism, the Reichspräsident, the Weimar Constitution.*

Давлетов А. Р. Конституция 1919 г. и место рейхспрезидента в партийно-парламентской системе периода Веймарской Германии.

Статья посвящена исследованию истории введения в повседневную жизнь немецкого народа на протяжении существования веймарской демократической республики основных положений Веймарской Конституции 1919 года. Автор освещает роль и место должности рейхспрезидента Германии (Ф.Эберта, П.фон Гинденбурга) в партийно-политической системе периода Веймарской Республики (1919-1933 гг.). По мнению автора, именно перманентное злоупотребление рейхспрезидентом Гинденбургом собственными полномочиями в конце-концов создали возможность для беспрепятственного перехода к диктатуре НСДАП.

Ключевые слова: *Третий рейх, НСДАП, Веймарская Республика, национал-социализм, рейхспрезидент, Веймарская Конституция.*